

Ymateb i ymgynghoriad gan Gynulliad Cenedlaethol Cymru - Cymdeithas yr Iaith Gymraeg

'Ymgynghoriad cyhoeddus ar Wasanaethau Dwyieithog cyn y broses ddeddfu'

Crynodeb o'n hymateb

- Mae angen gweld y Bil fel cyfle i achosi newid radical i le'r Gymraeg yn y Cynulliad, ac i osod hynny ar dir diogel am flynyddoedd i ddod drwy osod egwyddorion cadarn yn Neddf Llywodraeth Cymru 2006.
- Nodwn fod Cofnod cwbl ddwyieithog, yn cael ei gyhoeddi yn ddwyieithog o'r cychwyn heb ddrafftiau uniaith, yn gwbl hanfodol yn y gyfundrefn newydd. Dylai hyn fod ar gyfer cyfarfodydd llawn a chyfarfodydd pwyllgor. Mae angen nodi hyn ar wyneb y Ddeddf er mwyn ei ddiogelu.
- Croesawn ddatganiadau eglur Adran 1 ynghylch statws y Gymraeg a defnyddio'r Gymraeg, ond dylid sefydlu *hawliau* i ddefnyddio'r Gymraeg a hynny yn ehangach na thrafodion y Cynulliad yn unig. Yn yr un modd dylai'r datganiad ynghylch trin y Gymraeg a'r Saesneg yn gyfartal fod yn ehangach ei gwmpas na thrafodion y Cynulliad yn unig.
- Mae Adran 2(6) yn tanseilio egwyddorion cyffredinol y Bil, a dylid ei dileu. Yn ogystal, mae rhai dyletswyddau sylfaenol y dylid eu nodi *ar wyneb y Ddeddf* yn hytrach na dim ond yn y Cynllun yn Adran 2(4), a fydd i raddau yn fater o fymrwys Comisiynwyr. Dylai hynny gynnwys, fan lleiaf, Cofnod cwbl ddwyieithog, cyfieithu ar y pryd mewn cyfarfodydd, gwneud cynnydd parhaus o ran defnydd mewnol o'r Gymraeg, a sicrhau bod modd i bawb ymwneud â'r Cynulliad yn Gymraeg.
- Nid yw 'Cynllun Gwasanaethau Dwyieithog' yn enw addas i'r Cynllun – bydd angen i'r Cynllun ymwneud â mwy na 'gwasanaethau' yn unig, gan gynnwys materion fel defnydd mewnol o'r Gymraeg, ac ystyriaeth o gydraddoldeb ieithyddol wrth ddeddfu. Yn yr un modd mae angen newidiadau yng nghorff y Cynllun i adlewyrchu hynny.
- Awgrymwn y dylai fod elfen o allanolrwydd ar gyfer darparu cyngor arbenigol wrth baratoi, diwygio a monitro gweithrediad y Cynllun ar ran y Cynulliad. Yn ogystal, ac ar wahân i hynny, mae'n hanfodol bod trefn gwbl annibynnol o reoleiddio a fydd yn sicrhau, ar ôl pasio Cynllun, bod y Comisiwn yn cydymffurfio ag ef.
- Rydym o'r farn bod angen dwy egwyddor arall yn y Bil. Y gyntaf yw'r egwyddor y bydd y Cynulliad yn gweithredu'n barhaus i gynyddu statws a defnydd y Gymraeg, gyda'r nod o wneud y Gymraeg yn brif iaith y Cynulliad. Mae'r ail yn ymwneud â diogelu'r Cynllun fel modd o weithredu'r Bil, sef yr egwyddor na all diwygiad i'r Cynllun olygu lleihau ymrwymiad o gymharu â'r Cynllun blaenorol.
- Gwnawn rai sylwadau yn ein hymateb ynghylch manylion y Cynllun, ond esboniwn nad hawdd yw gwneud hynny cyn pasio'r Bil terfynol, ac o ystyried y drafft Gynllun a gyflwynwyd i'r cyhoedd. Rydym o'r farn bendant felly y dylid ailgyflwyno Cynllun drafft mwy datblygedig ar gyfer ymgynghoriad cyhoeddus, ar ôl pasio'r Bil yn y Cynulliad.

- Mae diffyg manylder yn y Cynllun, a diffyg uchelgais. Yn ogystal, mae llawer o amodi ar y gwasanaethau Cymraeg, ac mae'n rhaid dileu hynny. Mae'n hanfodol bod targedau ac amcanion llawer mwy concred yn y Cynllun, ar ffurf cynllun gweithredu, os yw i lwyddo i beri newid a gwireddu egwyddorion y Bil.
- Mae angen newidiadau pellgyrhaeddol o ran dwyieithrwydd staff y Cynulliad. Y nod ddylai fod gweithlu cyfan gwbl ddwyieithog yn gweithio yn bennaf drwy gyfrwng y Gymraeg, ac mae angen mesurau pendant yn y Cynllun er mwyn sicrhau cyrraedd y nod hwnnw, gan gynnwys yn arbennig raglenni dwys o hyfforddiant iaith i staff a pharatoi strategaeth sgiliau dwyieithog gydag ymgynghori cyhoeddus.

Ymateb cyflawn

Diolch am y cyfle i ymateb i'r ymgynghoriad. Grŵp pwysu torfol yw Cymdeithas yr Iaith Gymraeg, ac mae'r ymateb hwn yn cynrychioli llais miloedd o'n cefnogwyr ledled Cymru. Rydym wedi ceisio ymateb i'r ymgynghoriad drwy ddilyn trefn y cwestiynau a gynigiwyd yn y papurau ymgynghori, gan grwpio cwestiynau gyda'i gilydd lle bo hynny'n briodol.

Wrth ymateb, rhaid nodi un sylw ynghylch y tri digwyddiad ymgynghori a fu ddiwedd mis Medi. Roeddent yn ddigwyddiadau a gyhoeddwyd ar fyr rybudd iawn, ac wedi eu trefnu yn ystod oriau gwaith y rhan fwyaf o bobl. Teimlwn yn gryf nad oeddent felly yn gyfle teg i bobl Cymru roi eu barn ar y Bil a'r Cynllun. Gwnawn awgrym yn ein hymateb isod ynghylch ymgynghori ar y Cynllun, a gobeithiwn y rhowch ystyriaeth deg i'r mater hwnnw.

1. Bil (Drafft) Cynulliad Cenedlaethol Cymru (leithoedd Swyddogol)

(a) A ydych yn cytuno bod angen diweddarau'r fframwaith cyfreithiol mewn perthynas â safonau'r ddarpariaeth ddwyieithog yng ngwaith y Cynulliad Cenedlaethol?

Mae'r Gymdeithas yn cytuno bod angen diweddarau'r fframwaith cyfreithiol, yn dilyn pasio Mesur y Gymraeg 2011 nad yw'n cynnwys y Cynulliad fel un o'r cyrff y gellir gosod safonau arnynt. Fodd bynnag, mae'n bwysig gweld yr angen hwn fel cyfle yn hytrach nag fel bygythiad. Bydd Mesur y Gymraeg 2011 yn gosod dyletswyddau uwch ar gyrff cyhoeddus yng Nghymru. Nid cadw'r *status quo* ddylai bwriad y Bil fod; mae angen sicrhau y bydd statws a defnydd o'r Gymraeg yn y Cynulliad yn cynyddu'n sylweddol yn ystod y blynyddoedd nesaf, a hynny ar draws ei holl waith. Mae'r Cofnod yn fater o bwys y byddwn yn ymdrin ag ef isod, ond mae'n bwysig nodi ar y cychwyn bod ein hymateb, a'r newidiadau sydd angen eu gwneud, yn llawer mwy na dim ond y Cofnod. Mae lle'r Gymraeg yn y Cynulliad ar hyn o bryd yn gwbl annerbyniol, a hynny o ran gallu'r sefydliad i gynnig gwasanaethau dwyieithog, o ran defnydd mewnol o'r Gymraeg a sgiliau dwyieithog staff, ac yn fwyaf amlwg, o ran defnydd o'r Gymraeg gan Aelodau Cynulliad. Yn ôl ystadegau'r Cynulliad, mae cwmp wedi bod o ran defnydd o'r Gymraeg ar lawr y Siambr dros y blynyddoedd. Yn 2004/05 roedd 2.3% o'r cwestiynau llafar yn cael eu gofyn drwy gyfrwng yr iaith Gymraeg – erbyn 2009/10 roedd y ganran wedi syrthio i 0.5%. Bu cwmp gwaeth dros yr un cyfnod o ran canran y cwestiynau ysgrifenedig yn Gymraeg, lawr o 2.4 i 0.1%. O'r aelodau oedd yn medru siarad Cymraeg, roedd 24% o'r rheini wedi gofyn o

leia' un cwestiwn yn Gymraeg yn 2004/05 – dim ond 9.1% wnaeth hynny yn 2009/10. Mae hyn yn destun pryder sylweddol i ni ac yn arwydd, yn ein barn ni, o ddiffyg statws y Gymraeg yn y Cynulliad drwyddo draw ac o ddiffyg cefnogaeth i bobl wella eu Gymraeg ac arfer yr iaith.

(b) Beth yw eich barn ar ddull cyffredinol y Bil, sef y dylid cynnwys datganiadau clir ynglŷn â statws y Gymraeg a'r Saesneg yn nhrafodion y Cynulliad Cenedlaethol ac yn swyddogaethau Comisiwn y Cynulliad ar wyneb Deddf Llywodraeth Cymru 2006?

(c) A ydych yn cytuno y dylai'r datganiadau hyn ei gwneud yn glir fod y Gymraeg a'r Saesneg yn ieithoedd swyddogol y Cynulliad Cenedlaethol ac y dylid eu trin ar y sail eu bod yn gyfartal?

(d) Os na, pa ddull amgen ddylid ei fabwysiadu?

Mae'r Gymdeithas yn cytuno â'r datganiad o statws swyddogol i'r Gymraeg a fydd ar wyneb Deddf 2006 ar ôl pasio'r Bil. Rydym yn cytuno hefyd â'r bwriad i hepgor geiriad amodol Deddf 1993 ynghylch bod yn 'briodol dan yr amgylchiadau ac yn rhesymol ymarferol' wrth sicrhau cydraddoldeb rhwng y Gymraeg a'r Saesneg, geiriad fyddai'n gwanhau'r datganiad yn symbolaidd ac yn ymarferol. Pryderwn, fodd bynnag, ynghylch y cyfyngiad sydd yn adrannau 35(1A) a 35(1B) sy'n eu gwneud yn berthnasol i "draffodion y Cynulliad" yn unig. Dylai'r adrannau hyn fod yn ehangach.

Mae angen diriaethu statws swyddogol a chyfartal y Gymraeg a'r Saesneg drwy nodi rhai egwyddorion pellach yn y Bil ei hun. Dylai hynny gynnwys, fan lleiaf, sicrhau bod dogfennau ar gyfer y cyhoedd yn gwbl ddwyieithog, paratoi cofnodion cwbl ddwyieithog o gyfarfodydd llawn y Cynulliad, darparu adnoddau cyfieithu ar y pryd o'r Gymraeg i'r Saesneg ymhob un o gyfarfodydd y Cynulliad, gweithio i sicrhau cynnydd parhaus yn y defnydd o'r Gymraeg yn fewnol yn y Comisiwn, a sicrhau y bydd modd i bawb (yn gyhoedd, staff a phawb arall) ymdrin â'r Cynulliad yn ei ddewis iaith. Derbynnir mai yn y Cynllun y bydd manylder pellach ar y pwyntiau hyn, ond rydym o'r farn bod rhai o'r egwyddorion hyn yn rhai sylfaenol y dylid eu gosod yn y Bil unwaith ac am byth, fel nad yw diwygio'r Cynllun bob tro yn ail-godi dadl yn barhaus am rai materion y dylent fod yn arhosol.

Yn hynny o beth, mae Adran 2(6) y Bil yn tanseilio'r egwyddorion cyffredinol yn Adran 1 yn llwyr. Rydym o'r farn bod yr adran hon yn ddiangen, ac y dylid ei hepgor os yw'r Cynulliad o ddifrif ynghylch yr egwyddorion clodwiw a nodir yn Adran 1.

A mynd ar ôl yr enghraifft a roddwyd fel cyfiawnhad dros fodolaeth Adran 2(6), mae'r Gymdeithas o'r farn y dylai fod cyfieithu ar y pryd o'r Saesneg i'r Gymraeg yn ogystal ag o'r Gymraeg i'r Saesneg. Galwyd am hynny pan oedd y Cynulliad yn cael ei sefydlu ddiwedd y nawdegau, ac rydym yn dal o'r farn y dylai fod cyfieithu ar y pryd ddwy ffordd, fel bod modd i bawb glywed trafodaethau'r Cynulliad yn eu dewis iaith. Yn ogystal, byddai mabwysiadu'r arfer hwn hefyd yn efelychu polisi Senedd Ewrop ynghylch ieithoedd swyddogol y sefydliad hwnnw. Yn yr un modd, rydym o'r farn y dylai cofnodion cyfarfodydd pwyllgor fod yn cael eu paratoi'n gwbl ddwyieithog, fel bod modd i bawb eu darllen yn gyfan gwbl yn eu dewis iaith. Dyma ddau beth nad ydynt yn digwydd ar hyn o bryd, a fyddai'n arwain at fwy o ddefnydd llafar o'r Gymraeg yn y Siambr yn ein barn ni. Credwn felly y dylai'r Cynulliad weithio tuag at hyn fesul cam. Gallai defnyddio technoleg fod yn gymorth wrth baratoi cyfieithiadau, fel y gwnaethom sôn yn ein tystiolaeth i 'banel annibynnol' Arwel Ellis Owen bron i ddwy flynedd yn ôl. Mae creu cyfundrefn

newydd fel hyn yn gyfle i roi cychwyn ar y gwaith.

Os yw'r Comisiwn am fynnu bod angen cymal tebyg i'r hyn sydd yn Adran 2(6), rydym o'r farn bod yn rhaid cyfyngu ar ei gyffredinedd, fel nad yw'n rhoi rhyddid wrth greu neu ddiwygio Cynllun, er enghraifft, i roi diwedd ar gyfieithu ar y pryd o'r Gymraeg i'r Saesneg hyd yn oed mewn rhai achosion. Mae cyfyngu ar effaith cymal o'r fath felly yn hanfodol dim ond er mwyn diogelu'r *status quo*. Gellid gwneud hynny drwy osod is-gymalau i'r cymal, yn nodi y *bydd* rhai pethau yn hanfodol er mwyn gweithredu'r egwyddor yn Adran 35(1) newydd y Ddeddf. Fel y nodwyd uchod, byddai angen i hynny gynnwys, fan lleiaf, sicrhau bod dogfennau ar gyfer y cyhoedd yn gwbl ddwyieithog, paratoi cofnodion cwbl ddwyieithog o gyfarfodydd llawn y Cynulliad, darparu adnoddau cyfieithu ar y pryd o'r Gymraeg i'r Saesneg ymhob un o gyfarfodydd y Cynulliad (gan gynnwys cyfarfodydd ar gyfer y cyhoedd), gweithio i sicrhau cynnydd parhaus yn y defnydd o'r Gymraeg yn fewnol yn y Comisiwn, a sicrhau y bydd modd i bawb (yn gyhoedd, staff a phawb arall) ymdrin â'r Cynulliad yn ei ddewis iaith.

(e) A ydych yn cytuno y dylai manylion y modd y dylid cyflawni'r egwyddor o ddwyieithrwydd yn ymarferol gael eu cynnwys mewn Cynllun Gwasanaethau Dwyieithog i'w baratoi gan Gomisiwn y Cynulliad?

(f) Os na, drwy ba ffyrdd eraill y dylid diffinio'r manylion am sut y caiff dwyieithrwydd ei gyflawni yn y Cynulliad Cenedlaethol?

Os mai'r bwriad yw nodi manylion y dull o gyflawni egwyddor dwyieithrwydd mewn Cynllun, rydym o'r farn bod angen sawl newid i'r Bil er mwyn sicrhau bod y drefn honno yn gadarn.

Yn gyntaf, nodwn bod 'Cynllun Gwasanaethau Dwyieithog' yn enw anaddas i'r Cynllun. Rydym yn cytuno bod angen i'r Cynulliad ddarparu gwasanaethau dwyieithog, ond er mwyn cydymffurfio â'r dyletswyddau sy'n cael eu cyflwyno yn Adran 2(2)(3) y Bil mae angen i'r Cynllun hwn ymwneud â mwy na dim ond gwasanaethau. Bydd 'safonau polisi' yn cael eu gosod ar gyrff llywodraethol gan Fesur y Gymraeg 2011 ac mae'n hanfodol bod Bil a Chynllun y Cynulliad hefyd yn mynd i'r afael â materion o'r fath: deddfwrfa yw'r Cynulliad a dylai drin y Gymraeg a'r Saesneg fel ieithoedd cyfartal wrth weithredu ei ddyletswyddau fel deddfwrfa, nid o ran cyhoeddi'r ddeddfwriaeth yn ddwyieithog, ond o ran effaith cynnwys y ddeddfwriaeth ei hun ar y Gymraeg. Bydd materion eraill hefyd a ddylai fod yn y Cynllun – megis defnydd mewnol o'r Gymraeg – yn faterion nad ydynt yn cwmpo yn hawdd o dan y disgrifiad 'gwasanaethau'. Eto bydd hyn yn cyd-fynd â chyfeiriad disgwylidig Mesur y Gymraeg 2011 o ran gosod dyletswyddau ehangach na dim ond cynnig gwasanaethau ar gyrff cyhoeddus eraill. Rydym o'r farn felly bod angen enw arall ar y Cynllun. Un awgrym, yn adleisio enw'r Bil, fyddai "Cynllun Ieithoedd Swyddogol".

Rydym wedi manylu mewn rhannau eraill o'r ymateb ar newidiadau eraill sy'n angenrheidiol. Yn y lle cyntaf, fel y nodwyd uchod, rydym o'r farn y dylai fod rhai darpariaethau sylfaenol yn y Bil ei hun, a fydd yn arhosol. Yn ogystal, credwn fod angen elfen o allanolrwydd (i) i'r gwaith o baratoi'r Cynllun, cadw golwg ar ei weithrediad, a'i ddiwygio yn y man, a (ii) i'r gwaith o sicrhau cydymffurfiaeth â'r Cynllun ac ymdrin â chwynion am ddiffyg cydymffurfiaeth. Ymhelaethwn ar hynny isod.

(g) A ydych yn cytuno y dylai Comisiwn y Cynulliad, wrth lunio a gweithredu'r Cynllun, fod yn

atebol i'r Cynulliad Cenedlaethol?

(h) A ddylai Comisiwn y Cynulliad fod yn atebol i unrhyw un arall, naill ai yn ogystal â bod yn atebol i'r Cynulliad Cenedlaethol neu ar wahân i'r Cynulliad Cenedlaethol?

Rydym yn cytuno y dylai Comisiwn y Cynulliad fod yn atebol i'r Cynulliad wrth lunio'r Cynllun a gweithredu'r Bil. Fodd bynnag, rydym o'r farn bod angen elfennau o allanolrwydd gyda rhai agweddau ar y gwaith o weithredu'r Bil. Credwn fod yr elfennau hynny'n rhannu'n ddwy garfan, a bod angen ateb gwahanol i'r ddau.

Yn y lle cyntaf, rydym o'r farn y dylid sefydlu panel allanol parhaol i fod yn gyfrifol am fonitro'r Cynllun ar ran y Cynulliad. Dim ond panel bach fyddai angen, gyda'r aelodau yn cael eu penodi am un cyfnod o bum mlynedd, dyweder. Byddai gwaith y panel yn cynnwys drafftio'r Cynllun i ddechrau, ac yna cadw gorolwg lled-allanol ar y modd y bydd y Cynllun yn cael ei weithredu. Nid ydym o'r farn y byddai angen rhoi tâl i'r aelodau am eu gwaith; gallai'r panel gwrdd rhyw chwe gwaith y flwyddyn gan ofyn am adroddiadau a gwybodaeth arall gan staff y Comisiwn ac eraill fel y bo'n berthnasol. Credwn y byddai panel wedi ei greu yn benodol i'r gwaith hwn yn gallu rhoi blaenoriaeth i sicrhau bod darpariaethau'r Bil yn cael eu gweithredu'n briodol, ac yn sicrhau elfen o annibyniaeth ar swyddogion y Comisiwn. Byddem yn disgwyl hefyd y byddai profiad ac arbenigedd pobl o'r tu allan yn gymorth gyda'r gwaith. Wrth i gyfnod diwygio'r Cynllun agosau byddem yn disgwyl i'r panel fod â rôl bwysig yn y gwaith o ddiwygio, a hynny ar sail eu profiad yn arolygu gweithrediad y Cynllun.

Yn ogystal â'r panel uchod a fyddai'n gwneud y gwaith rheoleiddio meddal parhaus ac yn cynorthwyo'r Cynulliad mewn gwirionedd, mae'n amlwg hefyd bod angen trefn annibynnol o reoleiddio a fydd yn sicrhau mewn modd di-duedd bod Comisiwn y Cynulliad yn cydymffurfio â darpariaethau Adran 2(9) y Bil. Mae hyn yn wendid sylfaenol yn y Bil fel y mae. Gan na fydd modd i Gomisiynydd y Gymraeg fod yn gyfrifol am sicrhau cydymffurfiaeth â'r Bil, bydd angen ystyried llwybrau eraill. Mae hyn yn fater i swyddogion y Comisiwn ei ystyried wrth baratoi drafft nesaf y Bil, gyda chynghor cyfreithiol priodol, ond rydym yn awgrymu y gallai Ombwdsmon Gwasanaethau Cyhoeddus Cymru, neu o bosibl Swyddfa Archwilio Cymru, fod â'r cyfrifoldeb am sicrhau cydymffurfiaeth yn yr achos hwn. Byddai hynny hefyd, yn ein barn ni, yn cynnwys ymdrin â chwynion ynghylch gweithrediad y Cynllun, os na fydd achwynydd yn fodlon ag ymateb Comisiwn y Cynulliad. Yn hynny o beth mae angen gweithdrefn gwynion eglur yn ogystal, yn dangos y gwahanol gamau a'r hyn allai ddeillio o gwyn. Bydd angen sicrhau fel rhan o hynny bod modd gorfodi'r Comisiwn i weithredu yn unol â'i Gynllun, os bydd y rheoleiddiwr o'r farn nad yw'n gwneud hynny. Mae Mesur y Gymraeg 2011 yn caniatáu, o dan amgylchiadau cyfyngedig, i apêl fynd i'r llysoedd. Gan fod gweithrediadau'r Cynulliad fel deddfwrfa yn atebol i'r llysoedd eisoes, byddai'n briodol i'r llysoedd allu gorfodi'r Comisiwn i weithredu yn unol â'i Gynllun o dan rai amgylchiadau.

O ran y ddau fater cysylltiedig uchod, bydd angen i egwyddorion y darpariaethau fod yn eglur yn y Bil.

(i) A ddylai'r bylchau rhwng cyfnodau adolygu'r Cynllun Gwasanaethau Dwyrjeithog gael eu cysylltu â phob tymor Cynulliad Cenedlaethol (p'un ai yw'r tymor yn un pedair neu bum mlynedd)?

(j) Os na, pa mor aml ddylid ei adolygu?

Rydym o'r farn y gellid *cysylltu* cyfnodau'r Cynllun gyda thymhorau'r Cynulliad Cenedlaethol, ac mae tymor o bedair neu bum mlynedd i'w weld yn rhesymol ar gyfer oes Cynllun. Fodd bynnag, nid ydym o'r farn mai ar ddechrau pob Cynulliad, o reidrwydd, yw'r adeg orau i ddechrau diwygio'r Cynllun. Mae'n bosibl y byddai'n fwy ystyrion gwneud hynny yn agos at ganol tymor, pan fydd aelodau'r Comisiwn wedi magu profiad yn eu meysydd ac ar adeg lai gwleidyddol na blwyddyn etholiad.

(k) A oes gennych unrhyw sylwadau ar ddarpariaethau manwl y Bil drafft?

Fel y nodwyd o dan wahanol faterion uchod, rydym o'r farn bod angen rhai darpariaethau manylach yn y Bil o ran gweithredu egwyddorion Adran 1, ac rydym wedi nodi rhai enghreifftiau uchod. Rydym hefyd o'r farn bod angen diddymu Adran 2(6), sy'n tansellio egwyddorion cyffredinol y Bil.

Croesawn y datganiad fydd i'w osod fel Adran 35(1B) y Ddeddf. Fodd bynnag, credwn y dylid sefydlu hawl i ddefnyddio'r Gymraeg ac ni ddylai dim o Adran 35 cael ei gyfyngu i 'draffodion' y Cynulliad yn unig: yn hytrach dylai'r Cynulliad gymryd y cyfle i sefydlu rhagdybiaeth gyfreithiol gadarnhaol o blaid y Gymraeg a fyddai'n diogelu'r Gymraeg ar ystâd ac yn ystod holl waith y Cynulliad yn gyffredinol er mwyn cynyddu defnydd o'r Gymraeg yn ehangach, megis yn y gweithle a digwyddiadau i'r cyhoedd. Er bod Adran 35(1B) yn gam pwysig ymlaen fel y mae felly, argymhellwn y dylai nodi'n eglur bod gan bawb "hawl" i ddefnyddio'r Gymraeg yn y Cynulliad ac wrth ymwneud â'r Cynulliad mewn unrhyw ffordd.

Rydym o'r farn bod angen nodi yn y Bil ddwy egwyddor arall. Y gyntaf yw'r egwyddor y bydd y Cynulliad yn gweithredu'n barhaus i gynyddu statws a defnydd y Gymraeg yn ei holl weithgareddau, ac i hybu'r iaith yn ei waith. Yn ein barn ni, dylid nodi hefyd mai'r nod yn y pen draw fydd gwneud y Gymraeg – priod iaith Cymru – yn brif iaith y Cynulliad. Mae'r ail yn egwyddor sy'n gysylltiedig â diwygio'r Cynllun; credwn fod angen nodi ar wyneb y Ddeddf, fel is-adran 8(ch) yn yr Atodlen, na fydd modd mabwysiadu diwygiad i Gynllun heb fod y Cynulliad yn fodlon nad oes unrhyw leihad yn yr ymrwymadau sydd yn y diwygiad o gymharu â'r Cynllun blaenorol.

Gan ein bod wedi crybwyll creu is-adran 8(ch) uchod, gwerth nodi ein barn mai'r Wyddor Gymraeg y dylid ei defnyddio yn neddfwriaeth y Cynulliad, a hynny yn y fersiynau Cymraeg a Saesneg.

Nodwyd eisoes ein barn ynghylch y pwyslais ar hyn o bryd ar 'wasanaethau', a'r ffaith bod angen ehangu'r Cynllun i fod yn Gynllun Ieithoedd Swyddogol neu'n Gynllun Dwyieithrwydd. Bydd angen diwygio geiriad y Bil i adlewyrchu newid o'r fath.

Yn olaf, o ran y materion monitro a chydymffurfiaeth a nodwyd uchod, bydd angen nodi'n eglur ar wyneb y Bil pa drefniadau fydd ar waith yn hyn o beth.

2. Y Cynllun Gwsanaethau Dwyieithog Drafft

(a) A ydych yn cytuno y dylai'r manylion ynghylch sut y bydd yr egwyddor o ddwyieithrwydd yn

cael ei wireddu'n ymarferol gael eu gosod allan mewn cynllun gwasanaethau dwyieithog a gaiff ei baratoi gan Gomisiwn y Cynulliad a'i gymeradwyo gan y Cynulliad Cenedlaethol?

(b) Os nad ydych yn cytuno â hyn, sut ddylai'r manylion ynghylch y modd y bydd dwyieithrwydd yn cael ei wireddu yn y Cynulliad Cenedlaethol gael eu diffinio?

Fel y nodwyd eisoes, mae angen sawl newid sylfaenol i'r drefn fel y mae'n ymddangos ar hyn o bryd, cyn y gellid cytuno mai dyma'r ffordd orau o wireddu'r egwyddor o ddwyieithrwydd y mae'r Cynulliad am ei gosod. Nid oes diben ailadrodd yr hyn rydym wedi ei ddweud, dim ond nodi bod angen darllen ein hymateb i'r ymgynghoriad ar y Bil a'r ymateb i'r ymgynghoriad ar y Cynllun ar y cyd, gan fod y ddau ymateb, fel y Bil a'r Cynllun eu hunain, yn gydberthnasol.

Un peth i'w ychwanegu yw bod diffyg manylion a diffyg uchelgais yn y drafft Gynllun fel y mae ar hyn o bryd. Fe allai panel allanol fel y soniwyd amdano uchod wneud cyfraniad defnyddiol yn y gwaith o ddrafftio Cynllun, gan gynnwys edrych i mewn i arfer gorau. Fodd bynnag, dylai o leiaf rai o aelodau'r panel – yn wahanol i'r 'panel annibynnol' dan gadeiryddiaeth Arwel Ellis Owen a adroddodd y llynedd – fod â phrofiad uniongyrchol o weithredu cynlluniau neu bolisiau iaith mewn sefydliadau cyhoeddus, a dylai'r holl aelodau fod â phrofiad o hybu'r Gymraeg mewn rhyw ffordd.

(c) Beth yw eich barn chi ar ddull cyffredinol y cynllun o fynd i'r afael a'r mater hwn?

(d) Pa ddulliau amgen y dylid eu mabwysiadu, os o gwbl?

Yn y lle cyntaf, nodwn ein bod yn gwneud rhai awgrymiadau ar gynnwys y Cynllun yn yr ymateb hwn, ond nid yw'n ymateb cwbl gynhwysfawr yn hynny o beth ac mae'n anodd iddo fod, gan fod angen setlo rhai pethau eang yn y Bil – a sefydlu'r gyfundrefn y bydd y Cynllun yn dod oddi tani – cyn y gellir trafod manylion y Cynllun yn llawn mewn gwirionedd. Daw hynny'n amlwg wrth weld bod y Cynllun yn ei ffurf bresennol yn dyfynnu rhannau o Ddeddf Llywodraeth Cymru 2006 na fyddant yn bodoli pan gaiff y Bil ei basio. Mae ymateb yn gynhwysfawr i'r Cynllun hefyd yn anodd gan fod y drafft Gynllun fel y mae mewn fersiwn eithaf cynnar yn ein barn ni, ac mae angen cryn waith arno cyn y byddai'n dderbyniol fel Cynllun cynhwysfawr.

Rydym o'r farn felly bod angen diwygio'r Bil yn dilyn yr ymgynghoriad hwn, ei roi gerbron y Cynulliad i'w basio ond *heb Gynllun*, yna datblygu drafft pellach o Gynllun ar sail yr ymgynghoriad hwn, ar sail ymchwil ehangach i'r hyn ddylai fod mewn cynllun o'r fath, ac ar sail y Bil terfynol wedi'i basio. Yna dylid cynnal ymgynghoriad cyhoeddus ar y drafft mwy datblygedig hwnnw o Gynllun. Bydd hynny'n golygu aros mwy o amser am Gynllun o dan y gyfundrefn newydd, ond bydd yn golygu bod ymgynghori boddhaol wedi digwydd ac y bydd y Cynllun o'r herwydd yn aeddfetach ac ar dir cadarnach wedi iddo gael cyfle teg i ddatblygu i fod yn debycach i'r hyn y byddai pobl Cymru – a'r Cynulliad ar eu rhan – am ei weld.

O ran yr hyn y gellir ei ddweud ar hyn o bryd, heblaw am awgrymiadau ar faterion penodol yr ydym yn eu nodi isod, gellir nodi yn gyffredinol ein bod yn croesawu datganiadau cyffredinol sy'n nodi bod y Cynulliad am fod yn sefydliad gwirioneddol ddwyieithog, bod gweithredu yn unol â'r Cynllun yn fater o gydymffurfio, ac ati. Fodd bynnag, rhaid nodi hefyd bod diffyg manylder yn y Cynllun o ran sut i gyflawni hynny. Mae'n rhy niwlog ac amhendiant, yn darllen mewn mannau fel hen Gynllun iaith o'r ganrif ddiwethaf sy'n ceisio osgoi ei gyfrifoldebau. Dylai fod yn gynhwysfawr, yn gadarn, yn arloesol ac yn anelu at rywbeth pendant. Yn fwy na dim, mae'n rhaid cael targedau eglur yn y Cynllun sy'n dangos uchelgais, a dangosyddion y bydd modd i

Gymru gyfan weld cynnydd (neu beidio) yn eu herbyn.

(e) Beth yw eich barn chi am y gwasanaethau dwyieithog y byddwn yn eu darparu i aelodau'r cyhoedd, yn unol â chynigion y cynllun?

Nid yw canolbwyntio dim ond ar gynnig "gwasanaethau" i "aelodau'r cyhoedd" yn ateb yr hyn sydd ei angen mewn cynllun o'r fath, ac yn wir nid yw'n bodloni gofynion y Bil ei hun. Rydym eisoes wedi nodi'r ffaith bod angen edrych ymhellach na dim ond gwasanaethau, ac yn hynny o beth mae'r cwestiwn hwn yn rhy gul, fel y mae'r Cynllun yn y drafft hwn. Mae'r Cynllun yn cynnwys diffiniad cul o'r "cyhoedd" fel y rhai a all gael gwasanaethau dwyieithog, rhywbeth sy'n deillio o Ddeddf 1993 ac sy'n gwbl ddiangen o dan y Bil hwn sydd i fod yn sefydlu cyfundrefn newydd. Yn sicr felly mae angen tynnu'r diffiniad hwnnw o'r cyhoedd. At hynny, wrth sôn am wasanaethau, dylai fod yn eglur yn y Cynllun drwyddo bod hynny'n berthnasol i'r cyhoedd, i Aelodau Cynulliad a'u staff, i aelodau staff y Comisiwn, i sefydliadau eraill, ac i bawb sy'n dod i gysylltiad â'r Cynulliad mewn unrhyw ffordd. Mae Mesur y Gymraeg 2011 yn gwneud camau pwysig ymlaen yn y ffaith y gallai safonau a osodir oddi tano fod yn llawer ehangach na 'darparu gwasanaethau' yn unig. Mae'n hanfodol felly bod y gyfundrefn ar gyfer dwyieithrwydd yn y Cynulliad – calon ein democratiaeth – mor eang â'r gyfundrefn ar gyfer cyrff cyhoeddus eraill Cymru, ac yn wir, fe ddylai'r Cynulliad fod yn arwain y gad.

Rydym yn nodi isod rai materion penodol sydd angen eu codi yn nrafft presennol y Cynllun.

Nodir ddwywaith ar dudalen 7: "Bydd y dogfennau...a ddrafftwyd gan Gomisiwn y Cynulliad, Aelodau'r Cynulliad (ar wahân i'r rheini sydd â dyletswyddau fel Gweinidog) a staff y Cynulliad ar gael ar yr un pryd yn Gymraeg a Saesneg". Mae'r testun sydd mewn cromfachau yn amlygu'r ffaith mai'r Llywodraeth fyddai'n gyfrifol am sicrhau bod papurau'r Llywodraeth yn ddwyieithog. Fodd bynnag, fe allai ac fe ddylai'r Cynulliad fynnu bod unrhyw ddogfennau o'r fath gan y Llywodraeth yn cael eu darparu'n ddwyieithog, ac na dderbynnir dogfennau o'r fath os ydynt yn uniaith. Nid cyfrifoldeb y Cynulliad yw eu cyfieithu, ond cyfrifoldeb y Cynulliad yw mynnu bod y Llywodraeth yn parchu egwyddor dwyieithrwydd y Cynulliad.

Nodir ar waelod tudalen 7 y bydd disgwyl i sefydliadau sydd â chynlluniau, safonau neu bolisiau iaith Gymraeg gyflwyno unrhyw bapurau i bwyllgorau Cynulliad ac ati yn ddwyieithog. Nodir ymhellach, lle na fydd yn bosibl cael y dogfennau yn y ddwy iaith (gan eu bod gan unigolion neu gan gyrff heb fod o dan ddyletswydd gyfreithiol o ran dwyieithrwydd, rydym yn tybio), y'u cyhoeddir yn uniaith fel y'u cyflwynwyd. Ond, nodir hefyd y gallai'r Cynulliad ofyn i rywun sydd wedi cyflwyno dogfen yn Gymraeg yn unig am gyfieithiad neu grynoded yn Saesneg gan y gallai dogfen uniaith Gymraeg 'amharu ar fusnes y Cynulliad'. Mae'r cymal hwn yn dangos meddylfryd anffodus lle mae'r Saesneg yn hanfodol a'r Gymraeg yn ddymunol. Mae angen tynnu hyn o'r Cynllun ac ailystyried y paragraff. Nid ydym yn credu y byddai modd gofyn i bobl gyffredin gyflwyno eu safbwyntiau yn ddwyieithog wrth ymateb i ymgynghoriad neu ysgrifennu at bwyllgor; mae ganddynt ddewis iaith i wneud hynny naill ai yn Gymraeg neu yn Saesneg. Fodd bynnag, dylai'r rhain, os ydynt yn dod yn ddogfennau cyhoeddus, fod ar gael yn ddwyieithog i'w darllen. Yr unig ateb yw bod gofyn i'r Cynulliad baratoi cyfieithiad o bapurau o'r fath, ac fe ddylai'r adnoddau i wneud hynny fod ar gael.

Ar dudalen 8 sonnir am gyfieithu ar y pryd o'r Gymraeg i'r Saesneg yn y Cyfarfod Llawn ac mewn cyfarfodydd pwyllgor. Mae'r Gymdeithas o'r farn y dylai fod cyfieithu ar y pryd o'r Saesneg i'r Gymraeg yn ogystal. Byddai hyn yn sicrhau bod modd i unrhyw un wrando ar drafodion y Cynulliad yn Gymraeg pe baent yn dymuno hynny. Heblaw am y mater sylfaenol

o gydraddoldeb, byddai hyn yn hwyluso mwy o ddefnydd llafar o'r Gymraeg yn y Siambr – rhywbeth sydd wedi dangos gostyngiad sylweddol yn ystod y blynyddoedd diwethaf – ac fe allai hefyd hwyluso'r gwaith o ddarparu cofnod cwbl ddwyieithog.

Ar ben tudalen 9, tynnir ein sylw gennych at fwlch, mewn gwirionedd, o ran rhoi gwybodaeth am Gofnod y Trafodion. Rydym wedi trafod â chi eisoes rai o'r cymariaethau rhyngwladol y gellir eu tynnu, a'r gymhariaeth a wnaed ag Iwerddon yn benodol. Yn anffodus, mae sefyllfa'r Wyddeleg wedi gwaethgu yn ystod y ganrif ers annibyniaeth Iwerddon. Yno mae statws y Wyddeleg yn uchel ar bapur ond isel yw ei statws gwirioneddol a'i defnydd; ac nid yw Senedd Iwerddon yn senedd ddwyieithog. Yn sicr nid yw llwybr y Wyddeleg yn ystod y ganrif ddiwethaf yn un y mae'r Gymraeg am ei ddilyn. Mae i bob gwlad ac i bob iaith ei sefyllfa ei hun, a'r sefyllfa yng Nghymru yw ein bod yn adeiladu cenedl y mae'r ddwy iaith yn hanfodol iddi.

Fel y nodwyd, bu Cofnod y Trafodion yn gwbl ddwyieithog o gychwyn datganoli yng Nghymru hyd at 2009. Ers hynny bu ymgyrch dorfol i ddychwelyd at gofnod dwyieithog, ac mae dros fil a hanner o bobl wedi llofnodi deiseb am y mater. Y Cynulliad yw calon democratiaeth Cymru; mae'r Cofnod o'r herwydd yn un o'r dogfennau pwysicaf un sy'n cael ei chyhoeddi mor rheolaidd, ac mae'n fater o'r pwys mwyaf i statws yr iaith bod y ddogfen honno'n gwbl ddwyieithog, a hynny wrth ei chyhoeddi am y tro cyntaf: nid yw drafft uniaith Saesneg, a chopi dwyieithog i ddilyn, yn dderbyniol os oes cydraddoldeb rhwng yr ieithoedd.

Ni chredwn fod modd i'r Cynulliad barhau i anwybyddu'r ffaith bod y Gymraeg bellach yn iaith swyddogol yng Nghymru, ac mae'n amlwg hefyd bod gwleidyddion o bob plaid yn gefnogol i'r ymgyrch honno. Rydym yn ffyddiog felly y bydd modd gwneud ymrwymiad i gyhoeddi cofnod cwbl ddwyieithog o drafodion y Cyfarfod Llawn, a bod yr ymrwymiad nid yn unig yn y Cynllun, ond wedi ei ddiogelu hefyd ar wyneb y Ddeddf ei hun, fel nad yw'n benderfyniad y gellir ei wneud ar fypwys eto. Barn y Gymdeithas yw y dylai'r Cynulliad sicrhau bod y Cofnod hefyd yn gwbl ddwyieithog ar gyfer cyfarfodydd pwyllgor.

Nodir yng nghyd-destun gohebiaeth etholaethol nad yw'r Cynllun yn berthnasol i ohebiaeth rhwng Aelodau Cynulliad a'u hetholwyr. Tra derbynnir bod hynny'n wir, credwn y gellir gosod mwy o arweiniad drwy nodi bod y Cynulliad yn disgwyl i'w Aelodau Cynulliad barchu egwyddor dwyieithrwydd wrth ymdrin â'r cyhoedd ac unrhyw un arall. Yn ogystal, mae angen gwneud y gwasanaeth cyfieithu yn gyfleuster rhad ac am ddim i Aelodau Cynulliad a'u staff (a staff y Comisiwn) ei ddefnyddio wrth wneud eu gwaith, heb gyfyngu arno drwy hyn-a-hyn o lwfans a bod amodau arbennig ar gyfer ei ddefnyddio neu beidio. Dylai fod ar gael hefyd ar gyfer cyfieithu negeseuon mewnol ac ati – nid dim ond wedi'i gyfyngu i ddeunyddiau 'cyhoeddus'. Os yw Aelodau Cynulliad i gyfathrebu'n llwyddiannus â'u hetholwyr yn nwy iaith Cymru, mae angen gwasanaeth cyfieithu di-amod a di-gyfyngiad. Mae'n hanfodol bwysig hefyd, fel y nodir yn y Cynllun, bod y gwasanaeth gwirio sydd ar gael yn cael ei ddatblygu a'i hyrwyddo fel bod modd i staff y Comisiwn, Aelodau Cynulliad a'u staff ddrafftio yn Gymraeg, a gwella eu sgiliau a chynyddu hyder yn barhaus.

Nodir y bydd staff y Comisiwn yn "ceisio anfon gohebiaeth at Aelodau [Cynulliad] unigol, grwpiau plaid neu fforymau eraill yn ddwyieithog neu yn Gymraeg neu Saesneg pan fydd dewis wedi'i fynegi". Credwn fod y geiriad "ceisio" yn wan yma, ac y dylai gohebiaeth o'r fath fod yn *ddwyieithog* fel mater o drefn wrth ohebu â grwpiau, a gellir gohebu ag unigolyn mewn un iaith os yw ei ddewis iaith yn hysbys.

Mae defnydd o eiriadau fel "Ein huchelgais yw..." a "Byddwn yn ceisio..." yn wan ac angen eu disodli gan eiriad mwy pendant. Heblaw am y mater o egwyddor, mae geiriad gwan o'r fath yn

debygol o arwain staff y Comisiwn – ddylai fod yn cydymffurfio â'r Cynllun – i feddwl nad yw'r hyn sydd yn y Cynllun yn ofyniad pendant, ac felly byddant yn debygol o'i anwybyddu, gan arwain at berygl o dor-cydymffurfiaeth.

Testun pryder yw'r paragraff sy'n cychwyn â "Pan na allwn ddarparu'r gwasanaethau dwyieithog a nodwyd.." ar waelod tudalen 9. Mae arddull y paragraff yn anghyson â'r hyn y byddem yn ei ddisgwyl yn y ffaith ei fod yn ddidaro braidd am ddiffyg cydymffurfiaeth â'r Cynllun. Derbynnir wrth gwrs y bydd achosion prin o dorri'r Cynllun yn anochel, a chroesewir gonestrwydd yn hynny o beth, ond wrth nodi hynny mae angen pwysleisio hefyd bod hynny'n fater difrifol, ac mai bwriad y Cynulliad yw mai prin iawn fydd achosion o'r fath.

Mae'r adran ar gyfathrebu ar y ffôn ar dudalen 12 yn amlygu un o wendidau mawr y sefydliad ar hyn o bryd. Er bod y mesurau sydd wedi eu nodi yn gamau bach yn y cyfeiriad cywir, mewn gwirionedd mae diffyg sgiliau dwyieithog staff y Cynulliad yn broblem sylfaenol y mae angen mynd i'r afael â hi mewn modd trwyadl a chadarn. Mae'r adran am gyfarfodydd unigol, yn enwedig yr hanner olaf, yn amlygu'r diffygion yn fwy fyth, ac nid yw'n dderbyniol. Soniwn fwy am sgiliau staff isod wrth gyrraedd yr adran berthnasol yn y Cynllun.

Yr egwyddor gyffredinol gan y Cynulliad yw bod y Gymraeg uwchlaw'r Saesneg neu i'r chwith, lle mae'r ddwy iaith yn ymddangos gyda'i gilydd. Cytunwn â'r egwyddor honno, wrth reswm, ac yn wir gall hwb o'r fath i statws iaith dan fygythiad fel y Gymraeg fod ag effaith ymarferol pwysig. Rydym am dynnu sylw at yr ymadawriad oddi ar yr egwyddor honno sydd i'w gweld ar dudalen 13: "At ddibenion chwilio a mynegeoio, cyhoeddur y wybodaeth ar rai o'n proffiliau cymdeithasol yn Saesneg yn gyntaf ac yna yn Gymraeg". Effaith y frawddeg hon wrth gwrs yw cadarnhau drachefn mai Saesneg yw'r iaith bwysig yng ngolwg y Cynulliad. Nid yw'n bwriadu datgan hynny, ac yn wir nid yw'n dweud hynny'n uniongyrchol, ond mae'r awgrym – sef mai Saesneg yw'r iaith y mae angen sicrhau bod modd chwilio a mynegeoio ynddi – yn amlygu barn waelodol y Cynulliad am le'r ddwy iaith: Saesneg sy'n bwysig, a gall y rhai sydd â'r Gymraeg yn ddewis iaith iddyn nhw fodloni ar ddefnyddio Saesneg fel pawb arall.

Sonnir ar ben tudalen 14 am ddigwyddiadau ac arddangosfeydd a noddir gan Aelodau Cynulliad. Nodir bod gofyn i sefydliadau sydd â safonau, polisiau neu gynlluniau iaith gynnal digwyddiadau o'r fath yn ddwyieithog i bob pwrpas. Fodd bynnag, ar gyfer sefydliadau eraill, dim ond annog a wneir. Yn ein barn ni, dylid mynnu bod unrhyw ddigwyddiad neu arddangosfa o'r fath yn ddwyieithog, waeth pwy sy'n eu cynnal. A fyddai'n dderbyniol i'r Cynulliad adael i nifer o sefydliadau, megis cwmnïau rhyngwladol mawrion, beidio darparu arddangosfa ddwyieithog neu offer cyfieithu mewn digwyddiad oherwydd nad oes digwydd bod polisi iaith gyda nhw? Mae sefydliadau cyhoeddus eraill yn mynnu hynny ac nid oes rheswm felly i'r Cynulliad beidio â gwneud. Mae hyn yn fater sylfaenol wahanol i anfon ymateb i ymgynghoriad fel y soniwyd uchod – lle na ellir gorfodi unigolion i ymateb yn ddwyieithog. Os yw rhywun yn trefnu *digwyddiad* yn y Cynulliad, waeth pa mor fach, mae eu perthynas â'r sefydliad yn wahanol. Nododd staff y Comisiwn mewn digwyddiad ymgynghori yn ddiweddar bod gorfodi hynny yn anodd gan fod rhai cyrff bach heb gyllid i sicrhau cyfieithiad. Dychwelwn yma at adnoddau cyfieithu'r Cynulliad – mewn achosion lle nad oes modd i gyrff baratoi eu cyfieithiadau eu hunain am resymau ariannol a'i bod yn amlwg i'r Cynulliad bod hynny'n wir, rydym o'r farn y dylai'r Cynulliad ddarparu gwasanaeth cyfieithu am ddim gyda'i adnoddau ei hun. Unwaith eto, mae sefydliadau eraill yn gwneud hynny, felly gall y Cynulliad wneud hynny.

Mae'r adran ar ymwelwyr i ystâd y Cynulliad yn nodi na fydd yn bosibl sicrhau bod siaradwyr Cymraeg o'r gwasanaeth cyswllt cyntaf ar gael. O ystyried natur y swyddi, rhaid gofyn ar ba sail y penodwyd unigolion nad ydynt yn ddwyieithog i'r swyddi hynny yn y lle cyntaf? Mae'r un

peth yn wir am o leiaf rai o swyddogion cyswllt y Cynulliad yn y rhanbarthau – cawsom gŵyn gan aelod o'r Gymdeithas bod swyddog y Cynulliad yn gweithio mewn ardal lle caiff y Gymraeg ei siarad yn helaeth, swydd â'i phrif amcan o ymgysylltu â'r cyhoedd, ymwneud â grwpiau cymunedol ac ysgolion ac ati, ac nad yw'n gallu siarad gair o Gymraeg.

Clywyd datgan y ffaith bod traean o staff y Cynulliad yn siarad Cymraeg eisoes, ond mae'n amlwg nad yw hynny, hyd yma, wedi digwydd yn gyfan gwbl drwy strategaeth. Mae'r ddwy enghraifft uchod yn ymwneud â rhannau nesaf y Cynllun, rhai o'r meysydd y mae angen y mwyaf o newid yn eu cylch yn y Cynulliad yn ein barn ni, sef sgiliau iaith staff, recriwtio, defnydd mewnlol o'r Gymraeg. Croesawn y bwriad sydd wedi ei ddatgan i fynd i'r afael o ddifrif â'r materion hyn drwy baratoi strategaeth sgiliau dwyieithog. Bydd y ddogfen hon yn hanfodol i holl lwyddiant y Bil a'r Cynllun, ac yn hynny o beth – a'r ffaith na ellir ymateb yn llawn o ran y materion hyn yma – rydym yn gryf o'r farn y dylai'r ddogfen honno hefyd fynd drwy broses o ymgynghori cyhoeddus cyn ei derbyn ar ffurf derfynol.

Wrth ei pharatoi, mae angen targedau penodol o ran gwella sgiliau iaith staff sy'n realistig ond hefyd yn uchelgeisiol ac yn bellgyrhaeddol. Nid yw codi ymwybyddiaeth o gyfleoedd i ddysgu'r Gymraeg nac archwilio nifer y staff Cymraeg yn ddigon heb fod cynllun strategol i wella sgiliau iaith yr holl staff yn sylweddol dros gyfnod penodol o amser.

Yn y bôn, mae angen symud at sefyllfa lle mae rhagdybiaeth bod angen rhugledd yn y Gymraeg ar gyfer pob swydd yn y Cynulliad, a bod yr holl staff yn gweithio tuag at gynyddu eu lefel o sgil yn Gymraeg. Mae angen i'r Cynulliad ei gwneud yn eglur i'w staff mai cyfle yw hynny ac nid bygythiad, cyfle i ddysgu sgil cynyddol werthfawr yng Nghymru drwy fuddsoddiad y Cynulliad yn ei staff. Mewn gweithleoedd mae staff yn cael eu hannog i ddatblygu eu sgiliau yn barhaus mewn meysydd perthnasol i'w gwaith. Dylai hyn fod yr un mor wir am y Gymraeg gyda chyrsgau ar bob lefel i holl staff.

Croesawn y datganiad y caiff staff newydd hyfforddiant gorfodol ar ymwybyddiaeth ieithyddol. Awgrymw'n yn garedig nad dim ond staff newydd sydd angen hyfforddiant o'r fath, ac yn wir y dylai fod hyfforddiant ymwybyddiaeth iaith gorfodol yn digwydd yn flynyddol neu bob dwy flynedd i staff y Cynulliad, a bod anogaeth gref i Aelodau Cynulliad a'u staff hefyd gael yr hyfforddiant hwnnw os nad oes modd ei wneud yn orfodol iddynt.

Mae'r cam o sicrhau y bydd pawb yn gallu ateb y ffôn yn ddwyieithog erbyn 2012 yn gam cychwynnol, ond nid yw'n galluogi'r sefydliad i gynnig gwasanaeth dwyieithog, a rhaid deall hefyd nad yw dysgu digon i ateb y ffôn yn unig yn gwneud cyfiawnder â staff y Cynulliad, pan ddylent fod yn dysgu ar lefel ddwys yn y gweithle, fel bod modd iddynt mewn rhai blynyddoedd, ymdrin yn gyfan gwbl â siaradwyr Cymraeg yn eu dewis iaith gan y byddant hwy erbyn hynny hefyd yn siaradwyr Cymraeg eu hunain. Mae'r adrannau hyn yn rhy rhethregol, ac mae angen ymrwymadau pendant – ac uchelgais, targedau, amserlen – yn y Cynllun hwn yn ogystal â'r strategaeth sgiliau dwyieithog ei hun.

O ran recriwtio, mae'r egwyddor o fod yn gyflogwr cyfle cyfartal yn nod clodwiw, ac nid ydym yn anghytuno. Fodd bynnag, mewn corff cyhoeddus bach ond hanfodol bwysig fel y Cynulliad, rydym o'r farn mai prin iawn yw'r swyddi lle nad yw rhugledd yn nwy iaith Cymru yn gymhwyster o ryw fath ar eu cyfer. Bydd angen ystyried pob swydd yn ei thro, wrth gwrs, ond rydym o'r farn y dylai'r rhan fwyaf o swyddi'r Cynulliad fod â'r Gymraeg yn gymhwyster hanfodol ar eu cyfer.

Awgrymw'n yn gryf, wrth baratoi strategaeth sgiliau ieithyddol, bod angen edrych ar arferion da rhai cyrff cyhoeddus eraill sydd wedi bod yn gweithredu strategaethau sgiliau ieithyddol ers

blynnyddoedd. Mae digon ohonynt, ond ni ellir peidio ag enwi Heddlu'r Gogledd fel enghraifft ragorol o'r hyn y gellir ei wneud pan fo ewyllys yno i wneud hynny. Mae rhyw lefel o allu yn y Gymraeg yn hanfodol cyn y gellir cael cyfweiliad am swydd yno, ac mae disgwyl i bawb, o'r Prif Gwnstabl i lawr, weithio ar wella eu sgiliau iaith yn barhaus. Mae buddsoddiad teilwng yno wrth gwrs er mwyn sicrhau llwyddiant y prosiect, a chefnogaeth fawr i staff o ran arweiniad ac o ran adnoddau. Pe bai pob corff cyhoeddus yng Nghymru yn gweithredu yn y fath fodd, byddai'r Gymraeg yn fwy diogel ymhen degawd. Nid yw'n dasg hawdd – yn wir, mae'n angen shifft meddylfryd anferthol – ond os gall sefydliad fel Heddlu'r Gogledd, a thros 2500 o bobl, ei wneud, gall sefydliad o rai cannoedd fel y Cynulliad ei wneud hefyd.

O ran y cyfeiriad yn eich Cynllun at swyddi y mae rhugledd yn y Gymraeg yn hanfodol iddynt, a phenodi rhywun heb fod yn rhugl i swydd o'r fath, credwn y dylai fod yn fwy eglur bod dysgu'r iaith i'r lefel ddisgwylidig yn hanfodol ar gyfer pasio cyfnod prawf, ac na fydd rhai sy'n methu â gwneud hynny yn pasio eu cyfnod prawf. Wrth gwrs, mae'n hanfodol bod y Cynulliad yn darparu'r holl gymorth priodol, a sawl awr yn wythnosol o wersi, i sicrhau bod modd dysgu'r iaith i'r lefel honno.

Mae cyfathrebu mewnol yn ddwyieithog gyda staff yn hanfodol, a chynyddu defnydd mewnol o'r Gymraeg yn y Cynulliad drwyddo draw. Croesawn felly'r datblygiadau a fu ers 2007, a'r ymdrechion a wnaed i adeiladu ar hynny, ond rhaid bod yn fwy uchelgeisiol fyth. Nid yw blaenoriaethu dogfennau cyhoeddus yn ddigonol: os yw'r Cynulliad wir am ddod yn "sefydliad gwirioneddol ddwyieithog", mae angen gweithredu ar hynny o'r bôn i'r brig.

Nid yw'r adran ar dechnoleg gwybodaeth – "ystyried Canllawiau...Bwrdd yr Iaith" – yn ddigonol. Mae angen cyfeirio at dechnoleg ddwyieithog – a yw Aelodau a staff y Cynulliad yn defnyddio rhyngwyneb Cymraeg Windows ac ati? Er mwyn i staff allu cyflawni eu gwaith yn ddwyieithog rhaid iddynt gael yr holl adnoddau priodol. Mae meddalwedd ddwyieithog felly yn hanfodol. Credwn felly fod angen, lle mae hynny'n bosibl, sicrhau bod unrhyw feddalwedd sydd ar gael yn Saesneg ar gael yn Gymraeg hefyd a bod y Cynulliad yn defnyddio meddalwedd sydd ar gael yn ddwyieithog lle bynnag mae meddalwedd o'r fath ar gael.

Mae angen cryfhau'r adrannau ar weithio mewn partneriaeth – dylai'r Cynulliad fynnu bod unrhyw bartneriaeth y mae'n ymwneud ag ef yn cydymffurfio'n llawn â'r egwyddor o gydraddoldeb ieithyddol rhwng y Gymraeg a'r Saesneg. Gall y Cynulliad ddefnyddio ei ddylanwad yn y modd hwn, ac mae cyfrifoldeb moesol arno i wneud hynny.

(f) A ydym wedi cynnig ffyrdd priodol a digonol i'r Cynulliad Cenedlaethol sicrhau bod y sawl sydd am gyfathrebu â ni yn Gymraeg yn cael eu trin mewn modd teg?

Rydym wedi manylu ar rai rhannau o'r Cynllun uchod, ond nid yw'r amodi sydd ar wasanaethau Cymraeg (gofyn i bobl barhau yn Saesneg lle nad oes modd darparu gwasanaeth Cymraeg, nodi na fydd modd gwneud cyhoeddiadau oes byr yn ddwyieithog o reidrwydd, ac ati) yn deg o gwbl ar siaradwyr Cymraeg. Mae tystiolaeth yn dangos mai isel yw'r defnydd o wasanaethau Cymraeg a bod hynny yn aml oherwydd diffyg hyder pobl ym modolaeth gwasanaethau dwyieithog o ansawdd. Mae unrhyw amodi ar wasanaeth Cymraeg yn atgyferthu'r canfyddiad hwnnw ac yn tanseilio un o brif ddibenion y Bil.

(g) Yn eich barn chi, a oes unrhyw bwyntiau ychwanegol na chafodd eu cwmpasu gan y cynllun drafft?

Heblaw'r materion sydd wedi eu nodi uchod, ailadroddwn y ffaith bod angen i'r Cynllun drafft fod yn ehangach ei gwmpas na gwasanaethau, gan fynd fwy i'r afael â materion megis dwyieithrwydd mewnol. Yn ogystal, fel y soniwyd eisoes, mae angen rhan yn y Cynllun yn ymwneud â sicrhau bod deddfwriaeth y Cynulliad yn cyfrannu at yn hytrach nag yn tansellio'r egwyddor o gydraddoldeb rhwng y Gymraeg a'r Saesneg.

Mae defnydd mewnol o'r Gymraeg yn rhywbeth y mae angen ychwanegu llawer arno yn y Cynllun, wedi ei nodi mewn adran benodol â thargedau eglur. Mae angen chwyldro yn y Cynulliad er mwyn gweithredu'r mater hwn, ond nid oes rhaid iddo fod yn chwyldro poenus ac mae modd gweithredu'n sensitif. Os gall traean siarad Cymraeg eisoes, mae hynny'n sail gadarn i adeiladu arno i greu gweithleoedd Cymraeg. Mae angen creadigrwydd ac ysbrydoliaeth i greu cynlluniau blaengar a fydd yn gweithio er mwyn trawsnewid diwylliant mewnol y sefydliad, drwy (er enghraifft) osod siaradwyr Cymraeg a rhai sydd wrthi'n dysgu i eistedd yn ddaearyddol gyda'i gilydd, waeth beth fo'u swyddi, drwy greu cynlluniau cyfeillio, a phob math o gynlluniau tebyg. Mae cyrff cyhoeddus eraill wedi bod yn gweithio ar brosiectau o'r fath, ac mae llawer o arfer da y gellir ei efelychu. Bydd angen egni i'w wneud, ond dyna'r unig ffordd mewn gwirionedd i droi'r Cynulliad yn sefydliad gwirioneddol ddwyieithog.

(h) A oes gennych unrhyw sylwadau pellach i'w gwneud ynghylch y cynllun a sut y caiff ei weithredu?

Rydym wedi nodi crynswth ein sylwadau uchod, ond pwysleisiwn eto bod angen am ymgynghoriad ar y Cynllun pan fydd wedi ei ddatblygu ymhellach a phan fydd y Bil wedi ei basio. Rhaid hefyd yw pwysleisio pwysigrwydd targedau pendant, eglur ac uchelgeisiol yn y Cynllun – yn niwlog fel y mae bydd yn anodd ei weithredu ac yn anodd cael dim ohono. Nid yw'r Cynllun fel y mae yn ddigon pellgyrhaeddol nac uchelgeisiol am nad yw'n gosod targedau clir a fframwaith amser pendant i gyflawni newid fydd yn gwneud gwahaniaeth o ddydd i ddydd. Mae rhethreg hwyluso ac annog yn iawn yn ei lle ond yr hyn sydd ei angen mewn Bil a Chynllun fel hyn yw ymrwymiad cryf sy'n dangos bwriad i wneud cynnydd mewn amser penodol yn cynnwys cynllun gweithredu eglur sut i wireddu'r cynnydd hwnnw.